

(Əvvəli ötən sayımızda)

Eyni baxımdan maraq doğuran cəhət odur ki, kino dili bütövlükdə dil situasiyasını, dilin işlənmə xüsusiyyətlərini, ekran mətninin lingvistik-sosiolingvistik mahiyyətini, semantikasını, ədəbi normalarını, dilin işlək formaları arasında gedən qarşılıqlı təsir proseslərini, funksional üslubların və bütövlükdə funksional inkişafın mənzərəsini dolğun nümayiş etdirə bilər. Dilin funksional inkişafı deyərək, adətən, onun sosial funksionallığı, təkmilləşdirilməsi prosesi, funksional istifadə dairəsi və sosial funksiyasının genişlənməsi nəzərdə tutulur. Bu mənada kino cəmiyyətin tərəqqisinin nəticəsi və ədəbi dilin təbiiqinin yeni sferası kimi meydana çıxır. Burada dilin funksional və daxili struktur inkişafı bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olub, Azərbaycan dili

göstərməyə yönəlib. Əsas məqsədlə sıx bağlı olan başlıca vəzifə isə təhlilə çəkilmiş problemin bütün xarakterik xüsusiyyətlərini, elmi səciyyə-lərini, müsbət və müəyyən mənada qüsurlu cəhətlərini obyektiv tərzdə tədqiq etmək və araşdırmaqdır" (s.6-7).

Bir daha bu fikirlərə diqqət yönəlsək, bu tədqiqatların Füzuli müəllim üçün heç də asan başa gəlmədiyinə görəndə olarıq. Bunun üçün ilk növbədə səbirli, inadla, böyük həvəslə, Azərbaycan dilinə, mənəviyyatına, incəsənətinə dərin məhəbbətlə belə bir ağır, çətin işə girişmək və bu cür ağır tədqiqatın öhdəsindən gəlmək olardı. Möhz filologiya elmləri doktoru olan Füzuli Mustafayevin bu üç monoqrafiyanı - trilogiya soviyoli elmi araşdırmanı araya-ərsəyə gətirməsi üçün təkcə elmi biliklərə yiyələnmək yetərli deyildi, bu cür sambalı elmi əsərlərin araya-ərsəyə gəlməsi üçün ürək

Fizuli Mustafayev "Kino dilinin üslub problemləri haqqında" yazısında da ayrı-ayrı tədqiqatçıların üslub anlayışına verdikləri izahlara toxunaraq göstərir: "Fasiləsiz axtarışlardan ibarət olan ədəbi-bədii proses dövrün diqqəti ilə dəyişdikcə cəryanlar kimi tozəhür edən ictimai üslublar meydana çıxır. Bəşəriyyət tərəqqinin qarşısını kəsən amillərlə - problemlərlə mübarizə yolları aradıqca üslublar da yeniləşir. Mütərəqqi cəmiyyətin fəal vətəndaşı olan müəllifin dövrün bədii şərhini gözləliyə, yaxud eybəcərliyə münasibətini bildirərək ətraf mühitə baş verənlərə reaksiyası, ictimai üslub daxilində fəaliyyətə zəmin yaradır. Total, avtoritar rejimlərdən fərqli olaraq demokratiya mühiti azad fikrin tominatına çevrilir. Kulturoloq D.S.Lixaçovun: "Üslub əsərin forma və məzmununu birləşdirmək strukturunun estetik prinsipi kimi tədqiqat obyekti müəllifin münasibətinin ifadə

sualtı tobaşirdən, qayalardan qaçmaqla, qarşıya çıxan təhlükələri dəf etməklə, yelkəni açib-bükəmlə tufanla, qasırgılarla mübarizə aparmaqla kino əsəri gəmisini irəliləyə qoyulan yaradıcı məqsədə o aparır" bənzətməsi də peşə cəbbəxanasına bələddəyiliyin vacibliyini vurğulayır.

Bilavasitə kino üçün ssenariləşdirilən əsərin ideyasının çözülməsi, bədii ekvivalentlərin tapılması prosesində üzə çıxan peşəkar üslub, ifadə vasitələri uyğun olan kino-aktyor və rejissorları ətrafında birləşdirə bilər. Peşəkar üslub yalnız realizə metoduna cavab verən yazılı elmi-nəzəri müddəə, tezis, formula şəklində meydana çıxdıqda ilkin müəllifin adı ilə bağlı məktəb yaranır ki, mövcud kinomuzun varlığı sonrakı nəsələ örnək olmuş C.Cabbarlı prinsipinin dil və üslub t'm?lin? s'öyk?nir" (s.13-14).

Gördüyümüz kimi, tədqiqatçı Fizuli Mustafayev dünya alimlərinin

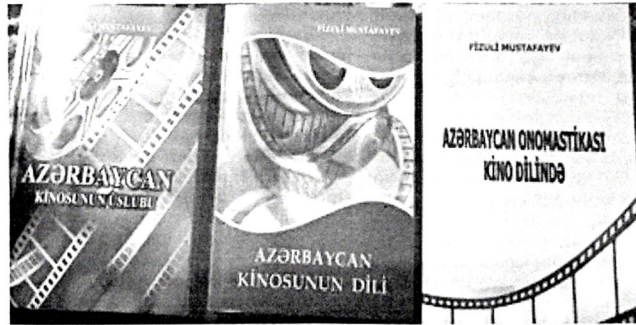
KİNO DİLİNİN FUNDAMENTAL TƏDQIQI

nin ahəngdə inkişafını təmin edir.

Kino dilinin spesifik xüsusiyyəti onun söz-təsvir münasibətinin vəhdətindədir. Bu da möhz kino üçün yazılan, əsasən, şifahi nitq formasında qurulan, mövcud lingvistik vasitələrdən məqsədyönlü şəkildə istifadə edən, triadının (təsvir, söz və səs) harmonik birləşməsindən yararlanaraq fakt, hadisə, məkan və situasiya haqqında dolğun məlumat verən, sözlü-səsli formada ifadə olunan bədii audiovizual və ekspressiv dildir. Kino dilinin tədqiq olunması bütövlükdə şifahi nitqin ifadə imkanlarının üzə çıxarılmasına, onun struktur-funksional xüsusiyyətlərinin, leksik, qrammatik və sintaktik cəhətlərinin, eyni zamanda intonasıya-tələffüz üslublarının müasir vəziyyətinin öyrənilməsi? imkan verir. Kino dili canlı danışq dili ilə şifahi ədəbi dil arasında müntəzəm qarşılıqlı əlaqə yaradır. Eyni zamanda ədəbi dil normalarına əsaslanan ekran dili üslub-lararası integrasiyanı təmin edir və ədəbi dilin funksional üslubları dairəsində fəaliyyət göstərir. Bu mənada şifahi ədəbi dilin müasir mənzərəsini dolğun əks etdirən, bütövlükdə nizamlanmış, daxili strukturu möhkəmlənmiş kino dili xalqın nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsində də mühüm rol oynadığından onun tədqiqi xeyli aktuallaşır.

Eləcə də əd'bi dildə, xüsus?n şifahi ədəbi dilə gedən inkişaf prosesləri dilin fonetik sistemində, lüğət tərkibində, qrammatik quruluşunda müşahidə edilən keyfiyyət dəyişmələri ayrı-ayrı filmlərin dilində nəzərə çarpır. Bu prosesin elmi cəhətdən öyrənilərək ümumiləşdirilməsi, həm də kino sahəsində təbiiq ilə əlaqədar dilin normativ üslubu, eləcə də funksional və strukturaxili inkişafının digər aspektlərinin öyrənilməsi mühüm vəzifəyə çevrilir. Kino mövzusunun tədqiqatı cəlb edilməsi-ni möhz bu amillər şərtləndirmişdir.

Monoqrafiyada əsas məqsəd milli kinomuzun bədii-estetik inkişafında dil və üslub məsələlərinin problem şəklində elmi əhəmiyyətini nəzəri əsaslara söykənən fikir genişliyi ilə

yanar məşəl olmalı idi - xalq, vətən məhəbbətilə yanan - odlanan bir qəlb odu-alovu bu istiliklə, bu səmimiyyətlə olan fundamental əsərləri vücuda gətirib. İsmayıl müəllimin də qeyd elədiyi kimi, müəllif cizgi filmlərindən, kukla filmlərindən tutmuş bədii və sənədli filmlərəcən hamısını kompleks şəkildə götürüb öyrənməklə, izləməklə, müşahidə olapmaqla belə üzücü, ağır bir işin öhdəsindən bunları triada şəklində izləmək kimi əziyyətə qatlaşmaqla Azərbaycan kinosunun dili ilə də, kino dilinin üslubu ilə də və kinolarməhdad xüsusi adlarla - onomastik vahidlərlə bağlı da 3 irihəcmli, dərin məzmunlu əsər yazıb ortaya qoymaq böyük hünər tələb edir. Əslində "canlı danışq dili ilə şifahi ədəbi dil arasında müntəzəm qarşılıqlı əlaqə yaradan kino dili"ni izləmək, müşahidə etmək nə qədər dərəcədə ağır, uzun bir proses olsa da, belə gərgin bir əməyin, zəhmət araşdırmaların nəticəsi də o dərəcədə effektiv, parlaq elmi nailiyyətlərə yol açan bir prosesdir. Yəni çətin yollardan elmin uğurlarına doğru istiqamət götürən Fizuli Mustafayev ön sözdə İsmayıl müəllimin də dediği kimi, "Monoqrafiyada mövzunun aktuallığını elmi-nəzəri əsaslarla vermək üçün dilçiliklə incəsənətin harmoniyasını orijinal metodika ilə araşdırmışdır".

vasitəsidir" fikirləri ədəbiyyat və sənətdə problemin həllinə yönələn hadisələr toplusu olan mövzu həlli kimi cəmiyyətlə bağlı təməl prinsipindən sonra üslubun insan faktoru üzərində bərqərar olduğunu təsdiqləyir. Və əlbəttə ki, ideyanın maddiləşmə forması olub janr kimi materialı deyil, müəllifi səciyyələndirən üslub dildə ifadə olunub, plastika və ya jestlə süslənən söz vasitəsi ilə maddiləşir".

"Üslub müəllif, təhkiyəçi tərəfindən müəyyən olunan gerçəkliyin təsvirini realizə prinsipidir" yazan ədəbiyyatşünas O.A.Tvorogov da, üslubun yalnız müəlliflə bağlılığını vurğulayır. Fransız nəzəriyyəçi J.P.Sartren: "Üslub haqqında söhbət açılan müddəə barədə, dolaylı yolla danışmaq bacarığıdır" fikri isə mahiyyət dəyişməsi olan obrazlılığın qabardılmasını diqqət etməklə yanaşı, açıq cəmiyyətdən kənardakı müəllifi siqortalayır. Məlumdur ki, bədii yaradıcılıqda ideyanın maddiləşməsi forması kimi təzahür edən peşəkar, fərdi, ictimai üslublar canlı ünsiyyət üzərində qurulan kino sənətində də müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar üslubun mətnlə bağlı olduğundan dilçilik münasibətini əhatələndirən bədii-poetik, metaforik, elmi, publisistik, rəsmi-protokol tipləri audiovizual həllini tapmaqla kino rejissorunun da peşə cəbbəxanasını zənginləşdirir. Aleksandr Yakovleviç Tairovun "Rejissor teatrın sükançısıdır;

nəzəri fikir təcrübələrindən də yararlanmaqla müəyyən elmi baza üzərindən çıxışlar etməklə tədqiqat obyekti kimi götürüldüyü kinolarmızın dil, üslub məsələlərinə əhatəli nəzər salmışdır.

Bu cür zəngin elmi-nəzəri bazaya sahib olan filologiya elmləri doktoru F.Mustafayev tədqiqat boyu dərin elmi fikirlər nümayiş etdirmiş, Azərbaycan kinolarından "Nəsimi", "Qəzəlxan", "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan", "Nizami" və başqa filmlərimizin verdiyi əyani materiallardan çıxış etməklə kinomuzda tələffüz üslubu, ədəbi danışq üslubu, publisistik, bədii, elmi üslublar və s. ilə bağlı maraqlı mülahizələr irəli sürmüş, dilçilik və sənətsənəslilik elmi üçün çox dəyərli elmi monoqrafiyalar ortaya qoymuşdur. Yeni yeni fikirləri müəllifin Azərbaycan kinosunun dili və onomastikası ilə bağlı yazdığı fundamental əsərlərin timsalında da səsləndirə bilərik.

Əminlik ki, Fizuli müəllim bundan sonra da bu səpikdə tədqiqatlarını uğurla davam etdirəcək, dilçiliyimizə və sənətsənəslilik elminə özünün yeni-yeni sambalı töhfələrini verəcəkdir. Ona yeni-yeni elmi yaradıcılıq uğurları arzulayırıq!

Şakir ƏLİFƏĞLÜ,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent